

Musa, Š.

POLOŽAJ HRVATSKOGA JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: Promatra li se hrvatski jezik u njegovu dugotrajnom tijeku, vidi se kako zbog povijesnih, socioloških, geografskih, demografskih, ekonomskih, političkih i inih razloga ima osobit razvitak i slojevitost strukturu. Počevši od prvih pisanih spomenika (Bašćanska i Humaćka ploča iz 11. i 12. stoljeća), kad se ostvarivao kao jezik pismenosti i književnoga početništva, kroz niz razvojnih epoha obilježenih promjenama fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke naravi, pa do najnovijeg doba, koje je u središtu ovoga rada, hrvatski jezik postigao je svoju sustavnu standardizaciju potvrdivši se kao autonoman i polivalentan jezik javne komunikacije.

U tom dugotrajnom hodu pratile su ga različite kušnje, prijetnje, zabrane i prisile i unatoč svim tim teškoćama hrvatski je jezik opstao u svojoj vitalnosti.

Danas je hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini i sustavno i zakonski ravnopravan s ostala dva službena jezika. Ipak, unatoč neskladu njegovih ustavnopravnih rješenja i stvarne jezične uporabe, analiza u radu pokazuje kako će on izdržati i aktualne poteškoće i zamke te ostati jedinstven jezik hrvatskoga naroda. Stoga treba voditi promišljenu jezičnu politiku i planiranje statusa hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: hrvatski jezik, jezični standard, jezična unitarizacija, Bosna i Hercegovina, narječje, dijalekt

Podatci o autoru: akademik Šimun Musa, HAZU BiH, Mostar, Bosna i Hercegovina, elektronička pošta: simun.musa@gmail.com

POSITION OF THE CROATIAN LANGUAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: If the Croatian language is observed in its long-term flow, it can be seen that due to historical, sociological, geographical, demographical, economic, political and other reasons it has a special growth and stratified structure. Starting from the oldest written monuments (Baška and Humac tablet from the 11th and 12th century), when it was realized as the language of literacy and literary beginnings, through numerous development eras marked by changes of phonological, morphological, syntactical and lexical nature, to the latest period, which is the central part of this paper, Croatian language achieved its standardization confirming itself as an autonomous and polyvalent language of public communication.

In that long-term period it was followed by different temptations, threats, prohibitions and compulsions, but despite all those difficulties Croatian language has survived in its vitality. Today Croatian language in Bosnia and Herzegovina is systematically and legally equal to other two official languages. However, despite incompatibility of its constitutional solutions and real language usage, analysis in this paper shows how it will endure the current difficulties and traps and be unique language of Croatian people in Bosnia and Herzegovina. That is the reason why deliberate language policy and planning of the Croatian language status should be lead.

Key words: Croatian language, language standard, language unitarization, Bosnia and Herzegovina, dialect.

Data about the author: academic Šimun Musa, HAZU BIH, Mostar, Bosnia and Herzegovina, e-mail: simun.musa@gmail.com

1. Uvod

Jačanje svijesti o jeziku kao temeljnom kostituensu nacionalnog bića i njegova identiteta primarna je društvena zadaća koju treba ostvarivati i lingvističkim i izvanlingvističkim sredstvima. Budući da je hrvatski jezik u svom standardnom vidu jedan jezik, i to „autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije“¹ i da je kroz sva vremena, i usuprot tuđinskim politikama, opstao i ostao potvrdom hrvatskog identiteta, nije se mogao zatrti ni u Bosni i Hercegovini kao domovini i hrvatskog naroda.

Zapravo, jezična zajednica sociolingvistička je činjenica koja egzistira kao spoj društvenih, socijalnih, kulturnih i drugih obilježja članova jedne društvene skupine što se služi istim jezikom i koja ima oblikovanu svijest o pripadnosti zajednici nastaloj kao rezultat dugotrajnih društvenih i jezičnih procesa. Jezik što ga članovi jezične zajednice prihvaćaju ili doživljavaju kao svoje kulturno-povijesno naslijeđe toliko je čvrsto povezan s tom jezičnom zajednicom da se interakcijskim djelovanjem stalno sukreiraju i suoblikuju. Uz postojanje jezične zajednice uvijek se neizostavno s njom povezuje, u različitim lingvističkim disciplinama, prostorno područje na kojem obitavaju njezini autohtoni govornici. Granice jezičnoga područja su stabilnije od političkih granica, a one se često i ne podudaraju. I autohtoni govornici hrvatskoga jezika u povijesti su živjeli u nekoliko država i političkih tvorevina pa su se i političke granice hrvatskoga jezičnog područja često mijenjale, što je Hrvatima, osobito one u Bosni i Hercegovini, dovelo u nezavidan položaj, posebice stoga što je taj dio hrvatske jezične zajednice – prostorno i politički odijeljen – bio izložen nepovoljnim sociopolitičkim silnicama i oktiroiranim jezičnim politikama.

2. Kratak pregled razvoja hrvatskoga jezika

Prati li se povijest hrvatskoga jezika od najstarijih pisanih spomenika (Bašćanska i Humaćka ploča iz 11. i 12. stoljeća) do danas, razvidno je kako zbog društvenih, kulturnih, povijesnih, socioloških, geografskih, demografskih, ekonomskih, političkih i inih razloga ima osobit razvitak i slojevitu strukturu. Dakle, sve od svojih prvih tragova kad se ostvarivao kao jezik pismenosti i književnoga početništva, kroz niz razvojnih epoha obilježenih promjenama fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke naravi, pa do najnovijeg doba, koje je u središtu ovoga rada, hrvatski jezik postigao je svoju sustavnu standardizaciju potvrdivši se kao autonoman i polivalentan jezik javne komunikacije. U tom kontinuiranom povijesnom razvoju koje se najčešće prati podjelom na šest razdoblja počevši od spomenute

¹ Brozović, D. (1970.) *Standardni jezik*, Zagreb, str. 28.

srednjovjekovne epohe obilježene pismom glagoljicom i staroslavenskim jezikom, preko renesansne književnosti kao zapažena dometa u našoj povijesti književnosti kad je riječ o uklopljenosti u europske okvire (koja je pisana na sva tri narječja hrvatskoga jezika) slijedi faza protureformacije, odnosno katoličke obnove kada se hrvatski jezik na narodnoj osnovi osobito snaži i usustavljuje.² Nakon toga dolazi preporodno doba s vidnim dosezima standardizacije, ali i naglašeno nametnute unitarizacije koja će biti nastavljena i potencirana u sljedećim fazama tijekom 20. stoljeća u doba dviju jugoslavenskih država.³

Ne ulazeći u dublju raščlambu spomenutih etapa, valjalo bi naglasiti uspon hrvatskoga jezika, posebice u trećoj epohi, u vrijeme protureformacije, poglavito zbog širenja uporabe narodnog jezika koji upravo u to vrijeme postiže početne naznake ujednačavanja na širem području i tako ulazi u predstandardizacijsko razdoblje. Zapravo, afirmacija narodnog jezika što ga je uvodila i širila reformirana Crkva (protestantski pokret) slabila je utjecaj univerzalnoga latinskog jezika. Da bi se i protureformacija, odnosno katolička obnova, približila narodu i bila prihvatljivija, također se pristupilo afirmaciji narodnoga jezika. Ta će se činjenica svakako pozitivno odraziti na razvoj hrvatskoga jezika zapućena standardizacijskim procesima, a ostvarivana jezikoslovnim djelima i poticana važnim odlukama i događajima. U tom je kontekstu važno spomenuti petojezični rječnik *Dictionarium Fausta Vrančića*, 1595.; Kašićevu gramatiku *Institutionem lingue iliricae libri duo*, 1604.; dekrete pape Grgura XV. o snivanju Katedre za ilirski jezik, 1622. te dekret pape Urbana VIII. iz 1623. koji je nastavio u istome pravcu razvijati program opće katehizacije pa je „naredio da se na svim visokim crkvenim školama i učilištima, pored latinskoga, osnivaju katedre za sljedeće jezike: hebrejski, grčki klasični, grčki moderni, arapski, kaldejski (sirijski) i 'ilirski', i to ne samo na području Mletačke Republike, nego i svuda po Europi gdje god je to moguće. Tako je hrvatski jezik ušao u uporabu među šest službenih jezika. Tečaj tih jezika imao je trajati dvije godine.”⁴ Uz to se može navesti i otvaranje isusovačkih humanističkih škola na hrvatskome jeziku, kao npr. u Dubrovniku 1619., u Zagrebu 1607., a nastojanjima Bartola Kašića takva je škola otvorena i u Beogradu 1613. godine. Svakako da ove iznimno važne povijesne činjenice ukazuju na nastojanja i konkretan prinos naših jezikoslovaca u standardizaciji hrvatskoga jezika, a što su i pokazali objavljivanjem priručnika kao i redigiranjem brojnih crkvenih knjiga.

U to doba, tijekom 17. i 18. stoljeća, prema Herti Kuni, i nije postojala druga književnost, osim te franjevačke (hrvatske, op. Š. M.) u cijeloj Bosni i Hercegovini koja je pisana na narodnom jeziku, osim, dakako, hrvatske usmene književnosti, što je kao činjenica vrlo važno za razvoj i standardizaciju jezika. Valja znati da je muslimanska književnost tek tada „startala” i to pisana arabicom i nije imala većeg utjecaja na jezičnoknjiževno područje, dok srp-

2 Vidi: Horvat, V., „Isusovci, jezikoslovlje i slavenski svijet”, u: *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1999.; Krasić, S., „Štokavsko narječje postaje književni jezik”, *Pape i hrvatski književni jezik u 17. stoljeću – Hrvatski među šest svjetskih jezika*, Zagreb – Čitluk, 2004.

3 Vidi: Musa, Š. Položaj i budućnost hrvatskoga jezika u BiH. *Osvit* 2–3, Mostar, 1999., str. 57–61.; Povijesni pregled hrvatskoga jezika u BiH, njegova sadašnjost i budućnost. U zborniku *Hrvatski jezik u BiH – jučer i danas*, Mostar, 2001., str. 39–51.; Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini s obzirom na njegov zakonski i stvarni položaj u društvu. *Filologija* 48, HAZU, Zagreb, 2007., str. 115–134.; Hrvatski jezik kao čimbenik u zaštiti demografske perspektive Hrvata, *Demografska kriza hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini*, HAZU BiH, Mostar, „Motrišta”, god. br. 93 – 94, 2017., str. 116–130. (Suautorica Musa, M); Hrvatski jezik i književnost kao nacionalna i europska vrijednost (iz bosanskohercegovačke perspektive), *Hrvati Bosne i Hercegovine nositelji europskih vrijednosti?*, zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem, Mostar, 2017., str. 159–173. Članci su na koje se oslanja ovaj rad, pored ostalih jedinica literature.

4 Stjepan Krasić, n. dj., str. 68–69.

ska književnost, dobro je poznato, sve do početka 19. st. pripada, zapravo, srednjovjekovnoj književnosti koja je jezičnoknjiževno izvan tijekova koji će određivati jezični standard. Dakle, pod utjecajem Matice srpske koja je odbacivala svaku službenu uporabu narodnoga jezika „ta je književnost pisana na srpskoslavenskom, a u 18. stoljeća i na ruskoslavenskom i slavenosrpskom, kao i u Srbiji, odakle je ta literatura uglavnom i importirana.“⁵

Književnost katoličke obnove kakva se piše u Dalmaciji, sjevernoj Hrvatskoj, Slavoniji, a i u Bosni i Humu pisana je na štokavskom narječju ikavsko-ijekavskog izgovora. Taj jezik pisci različito nazivaju: slovinski, ilirički, hrvatski, bosanski, slavonski, dalmatinski itd. Najpoznatiji pisac katoličke obnove u Bosni svakako je Matija Divković koji piše ikavsko-ijekavskim izgovorom ě kako se govori između Olova i Kreševa. On kao i većina tadanjih pisaca svoja djela piše na hrvatskom (bosančicom i latinicom) te na latinskome jeziku. Nakon Divkovića ikavsko-ijekavskim izgovorom štokavskog narječja pišu P. Posilović, I. Bandulavić, S. Matijević, I. Ančić, zatim u 18. stoljeću S. M. Margitić koji po svom djelu *Izpovid karstjanska* (1701.), zvanim i *Stipanuša*, postaje vrlo popularan. Margitić je ovim djelom mnogo učinio na području hrvatskog jezika stvorivši „jezični i naobrazbeni standard prihvatljiv na jednom tako širokom području, kako dotadašnji hrvatski pisci nisu mogli ni sanjati. *Izpovid* je prvi veliki i značajni pokret standardizaciji hrvatskog jezika velikih i općih razmjera“ (od Istre do Drine), kako piše I. Pederin.⁶

Redodržava Bosna Srebrena (Provincija Bosna Argentina) više je stoljeća obuhvaćala prostore od Mađarske do Jadrana, odnosno od Une do Crnoga mora, dakako još duže držeći područje Slavonije, Bosne, Huma i Dalmacije, o čemu je ponajbolju povjesnicu napisao fra Filip Lastrić, i, baš u toj činjenici vladanja provincijom leže bitni preduvjeti usklađivanja, ujednačavanja, odnosno početci standardiziranja hrvatskoga jezika: „Kako je djelovanje bosanskih franjevaca obuhvatilo za duže vrijeme Slavoniju i Dalmaciju, nije bez značaja da su se u okviru jedne franjevačke provincije okupili svi štokavski Hrvati, što će odigrati izvjesnu ulogu i u formiranju standardnog jezika kod Hrvata“,⁷ po svojoj okomici.

Zapravo književnost franjevaca Bosne Srebrene nije samo svedena na hrvatsku književnu tradiciju u Bosni i Humu, već je ona zajednička duhovna dobit ostvarena hrvatskim jezikom s cijeloga dalmatinsko-bosansko-humsko-slavonskog područja. Dakle stvaralaštvom pisaca zajedničke provincije (redodržave) „bosanska književnost će se proširiti“ i po Slavoniji i po Dalmaciji da bi u djelima hrvatskih pisaca BiH prevladao ikavsko-štokavski izraz što je već bio i dominantan oblik govora srednje Dalmacije i Slavonije.

Na taj se način, s te osnove, otvara put hrvatskoj jezičnoj standardizaciji koja će u preporodnom dobu postignuti visok domet, ali i prijeći na staze širih, nepotrebnih i neprirodnih ujednačavanja i jezikoslovnih i političkih i kulturoloških a što će se, umnogo, pokazati kao promašaj i zabluda. Imajući jezičnu tradiciju utemeljenu i na djelima franjevaca Bosne Srebrene, a prije svega djelu hrvatskih renesansnih pisaca kakvi su Marulić, Hektorović, Držić, Zoranić, Baraković i drugi, zatim djelu Gundulića, Reljkovića, Vitezovića i drugih dopreporodnih pisaca, a prije svega jezikoslovna djela Fausta Vrančića (*Dictionarium*), Bartola Kašića (*Institutionum linguae illyricae*, prva hrvatska gramatika), Juraja Habelića (*Dictionar ili reči slovenske*), Ivana Belostenca (*Gazophylacium*, rječnik latinsko-hrvatski), Lovre Šitovića

5 Kuna, H., „Udio franjevačkih pisaca u stvaranju literarnog i standardnog jezika u BiH“, u: M. Karamatić, Znanstveni skup *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291.-1991.* (Sarajevo, 18. - 20. travnja 1991.), kronika, *Croatica Cristiana periodica*, Vol. 15, No 27, Zagreb, 1991., str.267/268.

6 Pederin, I., *Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina*, Kritika, 1971., str. 217-221.

7 Kuna, H., *Hrestomatija BiH književnosti I, Srednjovjekovna književnost i književna tradicija*, Sarajevo, 1974., str. 112-113.

Ljubušaka, Jambrešić-Sušnika, Pavla Rittera Vitezovića, Adama Patačića, Blaža Tadijanovića, M. A. Reljkovića (*Nova slavenska i nimačka gramatika*), Joakima Stullija, Matije Petra Katančića (*Proslavnik*), F. M. Appendinija, Šime Starčevića (*Nova riječoslovica ilirička*, 1812.), Ignjat Alojzije. Brlića, Maksimilijana Vrhovca, Ljudevita Gaja, Antuna Mažuranića, Josipa Užarevića te njihovih jezikoslovnih sljedbenika, nemamo bojazni za sadašnjost i budućnost hrvatskog jezika.

U preporodno doba ilirskoj se matici sa sjedištem u Zagrebu i idejno i jezikoslovno pridružuju fra Ivan Frano Jukić, fra Grgo Martić, fra Martin Nedić pa i drugi tadanji književni djelatnici iz BiH šireći ilirske ideje na ovim prostorima. Svakako da su turska tlačenja i opća neprosvićenost kočili razvoj pismenosti i kulturu uopće, pa ipak Jukićev časopis *Bosanski prijatelj* i njegova druga djela kao i djela drugih zaslužnika oživljavali su nadu naroda.

Poslije toga otpočinje i književno-jezikoslovni, historiografski kao i prosvjetno-publicistički rad u Hercegovini vođen djelom fra Anđela Kraljevića, Petra Bakule, Frane Miličevića i drugih pa će doći, unatoč osmanskom i novom austrougarskom režimu u liku Benjamina Kallaya, do naglog uspona na području kulturnog, a posebice književnog rada. Kallayev unitarizam podržava model upravljanja kojim se dokida svaka mogućnost nacionalne emancipacije, poglavito na duhovnom planu namećući nasilno jedinstvo – *bosanstvo*, a što je na području jezikoslovlja urodilo uvođenjem „bosanskog zemaljskog jezika“. Kao i svako nametnuto rješenje i taj pokušaj pokazuje se uzaludnim. Zahvaljujući beskompromisu franjevac pravaški orijentiranih, a na jezikoslovnom planu antivukovski raspoloženih, dolazi do snažnog duhovnog angažmana u Mostaru, gdje se, osnutkom tiskare 1872. i zauzetošću Frane Miličevića, objavljuju jezikoslovna, književna, povijesna i druga djela vezana za nastavne potrebe te pokreću prve hrvatske novine kao što su *Hercegovački bosiljak* (1883.), *Novi hercegovački bosiljak* (1884.), *Glas Hercegovca* (1885.) i *Osvit* (1898.), čime se puk nacionalno osvješćuje, prosvjećuje i napreduje kao sebesvjestan narod okrenut europskom vidokrugu.

Nakon austrougarskog razdoblja koje je donijelo gospodarski napredak, a posredno i kulturno-prosvjetno buđenje, doduše prigušivano Kallayevim unitarizmom, kakav se i na prostorima Hrvatske osjećao u doba Khuenove mađaronske vlasti koja je također donosila prisilna unitarna rješenja i u jeziku, čime je konkretno potpomogla Vuk – Daničićev koncept kao osnovu hrvatskih vukovaca koji su zagovarali „jedinstveni jezik jednoga naroda dvojakoga imena“, a što su teorijski i praktično i provodili vukovci poput Tome Maretića i njemu sličnih, dolazi još teže razdoblje za hrvatski jezik u jugoslavenskim režimima. Dakako da je vukovsko jezično načelo bilo presudno i na području Bosne i Hercegovine za vrijeme oba jugoslavenska sustava, s tim što je unitarizam u stilu „jednačenja po srpskosti“ bio izraženiji na ovom području nego u Republici Hrvatskoj. U doba Drugog svjetskog rata, odnosno uspostavom Nezavisne Države Hrvatske dolazi do zaustavljanja unitarističkih pritisaka, a djelo Petra Guberine i Krune Krstića *Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika* (1940.), imalo je snažan utjecaj i za hrvatsko jezikoslovlje u BiH. Uveden je i korijenski pravopis (*Koriensko pisanje*, 1942.). Međutim nizom nametnutih rješenja u vidu prisilna čistunstva, pored očitih djelotvornih priloga, išlo se i u krajnost i zastranjenja.

U to isto ratno doba, samo s druge strane, stajalište o jeziku u Jugoslaviji donosi i AVNOJ – poštujući pravo svakog naroda na vlastiti jezik i na narodno ime jezika, pa su se službeni akti i pisali na četiri jezika, i to: „na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“. I Ustav je proglašen na četiri službena jezika. Tako je hrvatskom književnom jeziku u cijeloj Jugoslaviji bila, pravno gledajući, osigurana ravnopravnost. I časopis *Jezik* pokrenut godine 1952. glasio je kao „časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika“, na čelu s dugogodišnjim urednikom Ljudevitom Jonkeom. Ali razdoblje ravnopravnosti nije

dugo trajalo. Već je 1953. Matica srpska iz Novog Sada organizirala Anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa, zalažući se za jedinstveni srpskohrvatski jezik, a rezultat je bio Novosadski dogovor iz godine 1954. gdje u prvoj točki stoji: "Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik". Na toj osnovi teče daljnje jezično standardiziranje u svim normativima: i u pravopisu i u gramatici i u rječniku. Diktat je i u jezičnoj teoriji i u praksi bio stalan, kontroliran i nasilno provođen. Ipak toj prisilnoj normi nisu se podvrgavali mnogi književnici pa i neke ustanove što, svakako, posvjedočiše svojim djelima, a poglavito čvrstim stavom izraženim 1967. u *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Žrtva tvoraca *Deklaracije* bila je velika, a rezultati na toj osnovici toliko su važni da su dostojni samoprijegora svojih autora.

Deklaracija je postala znakom nacionalne svijesti i prije svega simbolom otpora prema unitarizmu kakav je njegovao Novosadski dogovor. (A Bosna i Hercegovina bila je najpovoljniji prostor afirmacije „miksana jezika“ zbog svoga etničkog postava). Međutim, u vrijeme „hrvatskog proljeća“ 1971. u Londonu izlazi *Hrvatski pravopis* trojice autora: Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušića. Unatoč osudama i zabranama iz Karađorđeva 1971., proces snaženja hrvatskog književnog jezika bio je nezaustavljiv. I u Hrvatskoj, ali i u Bosni i Hercegovini u kojoj je hrvatski narod i hrvatski jezik posredstvom Vukovih i Vukovićevih pravila te brojnih diktata često bio omalovažavan, kažnjavan, zabranjivan i protjerivan. Ali hrvatski jezik bio je jači od svih tih prisila, pa se kao takav i othrvao i preživio.

Preživio je i nakon zabrane pravopisa *Londonca* iz 1971. a i nakon političko-administrativnih dekreta s vrha bosanskohercegovačke vlasti u vidu svojevršnih simpozija i savjetovanja kakvi su održavani 1970. u Sarajevu pod nazivom „Simpozium o jezičkoj toleranciji“ te u Mostaru „Savjetovanje o realizaciji Zaključaka Simpozijuma o jezičkoj toleranciji i dokumentima društveno-političkih organizacija i Skupštine SRBiH o književnom jeziku i književnoj jezičkoj politici u BiH“, održano 1973. godine kojim se trebalo provjeriti provedbu sarajevskog Simpozija i svih onih političkih odluka njime potaknutih, a usvojenih 1971. g. koje su, „ugrađene i u tekst Ustava SRBiH, a našli su odraza i u drugim značajnim aktima, kao što su nastavni planovi i programi, akcioni programi SKBiH i SSRN BiH“ i sl.

Dakle, „bosanskohercegovački književnoj jezički standard“ zadaća je koju treba bespogovorno ostvariti i koja će postati sredstvom „cjelokupna akcionog jedinstva progresivnih snaga u BiH“.

Eto na taj način se gledalo na jezik; tako se ostvarivala unitaristička koncepcija u BiH koja je dokidala povijesne i prirodne jezične tijekove, gušila jezičnu slobodu pod krinkom „tolerancije u jeziku“, kažnjavala nacionalnu emancipaciju pod plaštem „demokracije u jezičkom izražavanju“ i gušila svaku pomisao na ravnopravnost jezika u BiH. Navedeni „Zaključci su dobili karakter temeljnih stavova u pristupu problematici jezika u našoj Republici, a kad je riječ o upotrebi tog jezika u školama, i karakter obaveze.“⁸ Zar je ovomu potreban komentar?!

U Bosni i Hercegovini sudbina hrvatskog jezika, premda je pravno riješena, u praktičnom provođenju jezične ravnopravnosti ima značajnih problema. Ali afirmacijom svoje jezične baštine, poznavanjem povijesti svoga jezika, njegovih putova i „modusa učvršćivanja“, lakše ćemo se snalaziti u današnjosti i pravilnije orijentirati u budućnosti. A imamo se na što osloniti. Upravo povijest hrvatskog jezika opredmećena djelima hrvatskih pisaca ponajbolje ukazuje na našu nacionalnu sudbinu. Povijest hrvatskog jezika kroz sve faze i preko svih naših jezikoslovaca, od najstarijih do današnjih, govori o višestoljetnom kontinuitetu i jedinstvenu kompleksu hrvatskoga jezika uza sve različitosti njegovih sastavnica.

8 Isto, str. 21.

3. Aktualne jezične prilike i pravni status hrvatskoga jezika

Pravo na jezik, koji je najvažniji dio kulture i cjelokupnoga identiteta jednoga naroda, smatra se kolektivnim ljudskim pravom, međutim i pojedinac kao društveno biće zacijelo ima pravo na jezik, čime se onemogućuje svako nametanje jezika. Općenito, ljudska prava su individualna, a istodobno i kolektivna što vrijedi, dakako, i za pravo na jezik. Jedan narod stvara, razvija i potvrđuje svoj identitet upravo putem jezika.

Pravo na jezik je skup različitih prava zadanih u društvenom životu pojedinca i naroda i u njihovu zajedničkom odnosu prema drugima, kako, pored ostalih, navodi i Žepić.⁹

U odredbama članka 13. Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima UN-a kaže se da je pravo na jezik nerazdvojno povezano s „individualnim pravom na slobodu izražavanja, pravom na obrazovanje te pravom na sudjelovanje u kulturnom životu zajednice“.¹⁰

U Bosni i Hercegovini sudbina hrvatskog jezika, iako je nekako pravno riješena, u praktičnoj provedbi jezične ravnopravnosti ima značajnih problema. Povijest hrvatskog jezika opredmećena organskim idiomima (narodnim govorima), književnim, znanstvenim i drugim djelima iz nacionalne kulturne tradicije, navlastito jezikoslovnim prinosima, u svim fazama razvoja hrvatskoga jezika, govori o višestoljetnom kontinuitetu i jedinstvenu lingvističkom kompleksu uza sve raznorodnosti njihovih dijalektoloških sastavnica, o čemu je bilo riječi.

A kakav je aktualni poslijedajtonski ustavnopravni položaj hrvatskog jezika i kakva su uopće ustavnopravna rješenja jezične politike u Bosni i Hercegovini, trebalo bi reći i ovom prigodom. Poslijedajtonski *Ustav Bosne i Hercegovine* ništa ne govori o službenim jezicima, već to pitanje prepušta entitetskim ustavima, a tadanji *Ustav Republike Srpske* ovo pitanje rješava člankom 17. čiji prvi i drugi stavak glase:

„U Republici Srpskoj je u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskog i ekavskog izgovora i ćirilčno pismo, a latinično pismo na način određen zakonom. Na područjima gdje žive druge jezične grupe u službenoj upotrebi su njihovi jezici i pisma na način određen zakonom.“

Tadanji *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine* riješio je pitanje jezika Bosne i Hercegovine člankom 6. koji glasi:

„Službeni jezici Federacije BiH su hrvatski jezik i bosanski jezik. Službeno pismo je latinica. Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave.“

Pitanje naziva „bosanski jezik“ je pitanje koje će sigurno još dugo biti tema polemika, ali je neprijeporno da svaki narod može zvati svoj jezik kako smatra da ga treba zvati, smatra Brozović, iako je uobičajeno da se naziv jezika izvodi iz naziva naroda (Nijemci – njemački

⁹ Ta prava su: pravo na davanje imena svom jeziku, na priznavanje tog naziva od strane drugih; pravo na jednako-pravnost jezika u složenoj zajednici s jezicima drugih naroda i nacionalnih manjina; pravo na uporabu svoga jezika u javnom i kulturnom životu zajednice, pisanom i usmenom komuniciranju i u sredstvima javnog informiranja; pravo na odgoj i obrazovanje na svom jeziku u državnim ili privatnim školama; pravo na uporabu svoga jezika u označavanju javnih komunikacija, etničkog područja i javnih ustanova; pravo na jezično iskazivanje svojih političkih, kulturnih i drugih potreba; pravo na uporabu svoga jezika i saslušanje na svom jeziku u sudskim i drugim postupcima ostvarivanja i zaštite građanskih i drugih prava; pravo na pismo kojim će se jezik naroda iskazivati u pisanom obliku; pravo na slobodu govora i dr. prava. Usp. Žepić 2004: 62.

¹⁰ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojen na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, 16. prosinca 1966. godine (rezolucija br. 2200 A /XXI/) stupio na snagu 3. siječnja 1976. godine, str. 5/6. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) Bosna i Hercegovina je preuzela sukcesijom 1. rujna 1993. godine („Službeni list RBiH“, 25/93), a dobio je snagu ustavne odredbe u Ustavu Bosne i Hercegovine. U članku II. u poglavlju koja govore o ljudskim pravima utvrđeno je: „Bosna i Hercegovina i oba entiteta osigurat će najvišu razinu međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je predviđeno u Aneksu 6. Općeg okvirnog sporazuma.“

jezik, Španjolci – španjolski jezik, itd.). Isto tako, svaki narod prevodi naziv stranog jezika na svoj jezik. Tako Slovaci svoj jezik zovu slovenskim, a Hrvati ga prevode kao slovački, Bošnjaci svoj jezik nazivaju bosanskim, a Hrvati ga imenuju bošnjačkim, itd. Zašto se u hrvatskom prijevodu Ustava Federacije BiH bošnjački jezik naziva bosanskim, objasnio je sudac Vrhovnog suda Federacije BiH Mirko Bošković u svom članku pod nazivom *Tajnikov doprinos nazivu bosanski jezik* objavljenom u glasilu Matice hrvatske iz Mostara, *Motrišta*, broj VII/98. Mnogi nenačelni i proizvoljni postupci ishodili su nekonzistentna rješenja, nedosljedne i različite nazive i samih jezika u ustavima županija Federacije BiH kao i niz poremećaja u jezičnoj praksi.¹¹

Zna li se da, izuzev na Sveučilištu u Mostaru, niti na jednom drugom sveučilištu u BiH ne postoji katedra za hrvatski jezik, pa se prema tomu ne može školovati ni „proizvesti“ profesor hrvatskog jezika, onda stvar postaje jasna. Javlja se strah da od proklamiranog statusa službenog jezika u *Ustavu Federacije BiH*, u praksi neće ostati puno. Jer kroz ustave nekih županija može se vidjeti kako se naziv hrvatski već pomalo reducira, da bi na putu do učionice i katedre čudno evaluirao, a često i sasvim nestao.¹²

Ustavni i zakonski okvir jezika o kome se do sada govorilo bio je pravno valjan do 28. travnja 2002. godine kada visoki predstavnik objavljuje *Odluku o izmjenama i dopunama Ustava Federacije Bosne i Hercegovine*, koja donosi bitne promjene u pravnom reguliranju pitanja jezika. Ista *Odluka o izmjeni Ustava* donesena je i za Republiku Srpsku.

Kakve su promjene na tom planu u svjetlu *Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti sva tri naroda na cijelom prostoru BiH?*

Činjenica da Bošnjaci, Srbi i Hrvati tom odlukom postaju konstitutivni narodi u cijeloj Bosni i Hercegovini, tj. u Federaciji BiH i u Republici Srpskoj, nameće izmjenu pa su sada službeni jezici hrvatski jezik, srpski jezik i bosanski jezik, a službena pisma su latinica i ćirilica također u cijeloj BiH. Naravno da sve odredbe treba nužno i dosljedno primjenjivati u županijskim ustavima.

Od ostalih amandmana na *Ustav Federacije BiH*, vezano za ovu temu, nezaobilazno je ukazati na amandmane XXXVII, XXXVIII, XXXIX i XL. koji se odnose na definiranje vitalnog nacionalnog interesa te pitanja procedura i načina njegove zaštite što će u budućnosti biti iznimno važno u procesu donošenja odluka na svim razinama vlasti u kojoj sudjeluju suvereni narodi, kakav je i hrvatski u BiH.

Kada u jednom društvu dolazi do izrazite razlike ili čak suprotnosti između proklamiranih načela i njihova ostvarenja u svakodnevnoj praksi, onda je to siguran znak da je to društvo u ozbiljnim poteškoćama. Na žalost, u Bosni i Hercegovini dolazi do takvih pojava, te od ustavnih načela koja inzistiraju na najvišim demokratskim zasadama i slobodama pojedinca i naroda, odmah na prvom koraku iza Ustava počinje urušavanje tih neprijepornih demokratskih standarda.

Ipak, činjenica da županije trebaju (odnosno, već su trebale) uskladiti svoje Ustave s Odlukom visokog predstavnika o konstitutivnosti sva tri naroda i u Federaciji BiH i u Republici Srpskoj te zakone o osnovnoj i srednjoj školi s *Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem školstvu* u BiH, zahtijeva od svih, a posebice od zastupnika u skupštinama, da ulože maksimalan napor kako bi svim narodima osigurali slobodnu i ravnopravnu uporabu jezika te zadovoljili kulturne, obrazovne, informativne i vjerske potrebe, u svoj svojoj punini i sukladno međunarodnim konvencijama.

¹¹ Vidi fusnotu 3.

¹² Vidi: Musa, Š., „Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini s obzirom na njegov zakonski i stvarni položaj u društvu“, *Filologija* 48, HAZU, 2007., Zagreb, str. 122-130.

Da se do danas nisu uspostavila ustavna i zakonska rješenja u jezičnoj praksi javne komunikacije, nego se i dalje pokušavaju nametnuta rješenja, mogu se navesti i neki najnovijih postupci iz bosanskohercegovačke političke i kulturne javnosti, a neki od njih i s najviše državne razine, u Sarajevu (uglavnom) koncipirani i iz Sarajeva dirigitirani:

1. Riječ je o tzv. Neretvanskoj deklaraciji o bosanskome jeziku.

Potaknuti neprimjerenim, znanstveno neutemeljenim, nelogičnim, u nekim rečenicama i dijelovima kontradiktornim, karikaturalno artikuliranim sadržajem, kao i posve tendencioznim i neprihvatljivim ciljem Neretvanske deklaracije o bosanskome jeziku koju 29. travnja 2016. donose Bosanska lingvistička akademija u Stocu (mr. sc. Jasmin Hodžić), Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ u Sarajevu (prof. dr. Sanjin Kodrić) i Odsjek za bosanski jezik i književnost Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru (prof. dr. Dijana Hadžizukić), svoje priopćenje daju članovi HAZU BiH.¹³

2. I umjesto da se i jezičnom ravnopravnošću, sukladno zakonskim i ustavnim odredbama, pridonosi skladu i kulturi društva i države, u prošloj smo godini vidjeli pojavu i jednog ideološkog pamfleta zasnovana na projektu *Jeziči i nacionalizmi*, a to je *Deklaracija o zajedničkome jeziku* objavljena koncem ožujka 2017. Taj proglas su osudili svi mjerodavni pojedinci i sve relevantne jezikoslovne ustanove iz Republike Hrvatske, a i s drugih strana, kao nakaradnu ideološku tvorevinu, recidiv nedemokratskoga postanja, oktroirani

13 „Promatramo li objektivnije, studioznije i odgovornije taj proglas, vidjet ćemo najprije izostanak znanstvene zasnovanosti, posebice onog filološkoga, odnosno lingvističkog određenja; odviše socijalne neosjetljivosti i kulturne neuidavnosti, zakašnjela romantičarskoga zanosa i budničarske patetike, ideološko-političke isključivosti, nevaljanih logičkih postupaka i krivih zaključaka.

Zapravo, tekst *Deklaracije* pisan je u maniri pamfleta koji pored iznesenih nedostataka bezočno udara na društvene, povijesne, prirodne, kulturne i demokratske zasade suverenih bosanskohercegovačkih naroda, a osobito na ustavne i zakonske odredbe o statusu službenih jezika u BiH na svim relevantnim razinama, kao što su entitetske, županijske i državna razina.

Deklaracija je komponirana u 15 točaka. Pođimo ih analizirati od 1. točke u kojoj stoji:

- 'Okosnice naučnog rada u okviru lingvističke i književne bosnistike posebno su vezane za **bosanskohercegovačko južno područje**. U skladu sa svojim nazivom, Deklaracija govori o bosanskome jeziku u dolini Neretve i za cilj ima to da afirmira bosanskohercegovački jug kroz bosanski jezik i obratno - bosanski jezik kroz bosanskohercegovački jug' (Tako bezglavo sročena tendencija, najprije lingvistički, odnosno onomastički i semantički, ali i logički neosnovana, osobito svojom iracionalnošću poticanom ideologijom najviše smeta, uvjereni smo, njezinim tvorcima. Treba li ovome daljnji komentar?!);

- zatim 2. točke koja glasi: „Počev od **Humačke ploče** iz 10/11 stoljeća kao najstarijeg bosanskog pisanog spomenika... i drugih tragova naše pisane tradicije, bosanskohercegovački jug **izvorište je i središte srednjovjekovne bosanske pismenosti**“ (Dakle, izvorište i središte i stanište bosanske pismenosti je u Humu, kako se prije zvala Hercegovina - uistinu začudna i neshvatljiva oksimoronska figura.);

Te zaobilazeći neke točke, nakon nestručna i nelogična te patetična nabranja, slijedi:

- u 6. točki u gradacijskome postupku redanje kulturnih znamenja na čemu izrasta apodiktična tvrdnja: „Ime jezika u Hercegovini jeste **bosanski jezik**“, koja je s obzirom na objektivne okolnosti toga područja posve neistinita, a doima se i prijetećom s nizom negativno konotiranih značenja. Tu se spominje i Bečki dogovor iz 1850. kao dokaz o postojanju bosanskoga jezika (a poznato je da su akteri toga dogovora bili Srbi i Hrvati).

- Slijedi u više točaka navođenje književnih, kulturnih i jezikoslovnih zaslužnika iz sva tri naroda s područja Hercegovine koji su u Deklaraciji svrstani u bosansku tradiciju te proglašenje „južnog podneblja“ čuvarom „lingvističke i književne bosnistike“ ističući pritom posebnu važnost Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru i nekih drugih ustanova, kao što su Muzej Hercegovine, Arhiv Hercegovine (i oni, eto, prema proglasu pripadaju bosanskoj kulturi, premda su locirani u Mostaru, u Hercegovini kao kulturne ustanove sva tri konstitutivna naroda i drugih građana). Što reći o takvu dokumentu koji svojim nastankom, tvorbom, sadržajem i ciljem sam sebe deplasira pokazujući se kao čin duhovnoga uboštva te svojom nesuvislošću i nakaradnom pojavom grotesknosti širi tjeskobu pojedinca, naroda i cijele zajednice?!

model i pokušaj bratstvo-jedinstvenujuće ucjene sa zadahom prohujalih vremena.¹⁴

3. Zar se i koncem 2017. godine (20. prosinca) nije zbio još gori slučaj. Naime, na Sjednici Zastupničkog doma Parlamenta Federacije BiH, a poslije cjelodnevnog rada i burne rasprave o tome je li jedna od točaka trebala biti inicijativa Socijaldemokratske partije (SDP) BiH da se etnički prefiksi brišu iz naziva javnih poduzeća i poduzeća s većinskim državnim kapitalom kojim upravlja Vlada FBiH, nije se našao drugi izlaz, nego prekinuti sjednicu nakon glasanja o dnevnom redu.¹⁵

4. Jezična politika i planiranje jezika

Brojnost i socijalni položaj (i ugled) govornika te učestalost uporabe njihova jezika u sredstvima javne komunikacije, određuju i vitalnost društvene svijesti o jeziku. Ona se može sagledati promatranjem prilika unutar određene jezične zajednice i u odnosu prema situacijama u drugim jezičnim zajednicama.

U višejezičnom društvu, kakvo je i bosanskohercegovačko s tri jezične zajednice, svaka bi trebala imati svoju jezičnu politiku, a one bi na državnoj razini trebale istodobno koordinirano egzistirati čime bi se cijela ta zajednica dokazala kao istinski humano i demokratsko društvo u afirmaciji posebnih i općih prava.¹⁶

U demokratskim društvima u kojima postoji svijest o jeziku kao konstitutivnom dijelu nacionalnog bića jedna od primarnih društvenih zadaća bit će poticanje vitalnosti jezika i lingvističkim i izvanlingvističkim sredstvima. Budući da su Hrvati kao društvena skupina u Bosni i Hercegovini ujedno i jezična zajednica koja je posljednjih desetljeća u stalnom opadanju, njezina vitalnost trebala bi se poticati razvojnog, a posebice demografskom politikom te *planiranjem statusa hrvatskoga jezika*.

Pod *planiranjem jezika* podrazumijevamo „ukupnost lingvističkih, sociolingvističkih i političkih postupaka kojima je cilj osposobiti neki idiom za javno (službeno) govoreno i pisano sporazumijevanje“¹⁷.

14 Tako Jure Vujić kaže o tom „neojugoslavenskome esperantu“ kako je to pokušaj uspostave jezičnoga jugoslavenskoga temelju pseudoznanstvenih radova izvjesne Snježane Kordić, a kroz djelo *Jezik i nacionalizam*.

Za takvu deklaraciju o zajedničkome jeziku naš ugledni jezikoslovac Ranko Matasović u svojoj opravdanoj kritici kaže da ona proturječi pravu na slobodan izbor jezika osvrćući se na niz nelogičnosti, nedosljednosti, posebice na proizvoljnost, znanstvenu neutemeljenost i njezinu ideološku tendencioznost.

15 Zar taj prijedlog o brisanju svih etničkih prefiksa iz naziva javnih poduzeća i poduzeća s većinskim državnim kapitalom Vlade Federacije BiH čiji je tekst pročitao Damir Mašić, zastupnik SDP-a, podržan nehrvatskim zastupnicima, nije udar na ustavne i zakonske temelje ove države i zar se i danas mogu provoditi totalitarne metode za koje smo mislili da su davna prošlost.

Predsjedatelj Kluba zastupnika HDZ-a u Zastupničkom domu Jozo Bagarić, kao i ostali hrvatski zastupnici napustili su ovu sjednicu s obrazloženjem da ne žele sudjelovati u raspravi o inicijativi za koju smatraju da joj je cilj nastavak „dekonstituiranja, obespravljanja i omalovažavanja Hrvata kao jednog od tri jednakopravna naroda u BiH“. Klub neće sudjelovati u raspravi „imajući u vidu slovo i duh Washingtonskog i Daytonskog sporazuma, sa- držaj i doseg presude Ustavnog suda BiH te jasne odredbe Zastupničkog doma koje definiraju odnos navedenog Doma i Ustavnog suda BiH“, kako je rekao predsjedavajući tog Kluba Jozo Bagarić neposredno prije nego što su on i klupske kolege napustili sjednicu.

Vidljivo je iz takvih koordiniranih akcija širokih razmjera kako je u pitanju planski koncept, osmišljen i s jasnim nakanama uklanjanja hrvatske konstitutivnosti u Bosni i Hercegovini usuprot postojećim ustavnopravnim rješenjima. Zapravo, ignoriraju se i važeći pravni akti i međunarodno priznate konvencije, pa čak i odredbe AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a na koje se tako često pozivaju ti isti zastupnici, zanemarujući činjenicu da su takvi pokušaji upravo u suprotnosti sa zakonom pa i s tim jugoslavenskim proklamiranim dokumentima.

16 Usp. Škiljan, D., *Jezična politika*, Zagreb, 1988. i *Javni jezik*, Zagreb, 2000.

17 Samardžija, M. (1999.) *Jezik i identitet*, Osvit, 2 – 3, Mostar, str. 68.

Međutim, *planiranje jezičnoga korpusa* jest „najlingvističkiji” aspekt jezične politike, u kojem se planski i s namjerom da se stvori idiom za javno komuniciranje ili da se on – ako već postoji – učini efikasnijim, iz jezičnog repertoara odabiru i kodificiraju (ili se u nj unose novostvorene) jedinice i uređuju se eksplicitno njihovi međusobni odnosi.¹⁸ To se u potpunosti ostvaruje procesom jezične standardizacije. Standardni jezik svojom autonomijom, elastičnom stabilnosti i višefunktionalnosti prilagođen je različitim oblicima javne komunikacije. Jezična politika se, prije svega, bavi jezikom javne komunikacije, i to osobito jezikom u administraciji, politici, obrazovanju, sredstvima masovne komunikacije, znanosti, književnosti i sl. Javna komunikacija, kao jedan od najvažnijih društvenih fenomena, područje je u kojemu se na poseban način može sagledati funkcioniranje jezika u različitim vidovima života.

Demokratska društva koja jamče slobodu i jednakost i građana i nacija, omogućuju svojim članovima još i slobodu u izboru sredstava javne komunikacije, čime je omogućena i višefunktionalnost različitih jezika u javnoj komunikaciji.

5. Zaključak

Premda vjerujemo u pravno-formalna rješenja (ustav i zakon), kao i navedene znanstvene sudove, neke, s oprezom rečeno, čudnovate ideje koje dolaze iz određenih krugova moći s pravom izazivaju nedoumice i nelagodu. Jer, zabrana hrvatskog znakovlja, zabrana ili zaobilaženje pridjeva hrvatski u atributnoj funkciji, kao npr. ispred naziva radija, TV, škola i drugih ustanova, pa čak i u nazivu jezika, zatim zabrana naziva Herceg-Bosna ne samo za županiju nego i za neka poduzeća, a zatim nakaradan i neispravan hrvatski jezik u svim službenim novinama i službenim glasilima, neispravna i nedovoljna uporaba hrvatskoga jezika u javnim medijima, posebice na Federalnoj TV i Federalnom i državnom radiju prijetnja je koja vodi oduzimanju i individualnih i kolektivnih prava na slobodan izbor vlastita jezika. O nacionalnoj zastupljenosti hrvatskih kadrova u navedenim ustanovama kao i o načinu njihova izbora, suvišno je govoriti.

Naime, zabranjivanje i ograničavanje ustavno zajamčenog prava na izražavanje nacionalnog identiteta, ne će pridonijeti stabilizaciji ni kulturnih ni političkih ni ostalih prilika u BiH. Naprotiv. Ne zna se po koji put u povijesti, i u bilo kom dijelu svijeta, kao i bilo kom narodu, bit će to samo izvor stalne napetosti i nezadovoljstva. Nažalost, povijest nije uvijek učiteljica života, pa se stoga i ponavlja.

Vlast na svim razinama u Bosni i Hercegovini kao i sve njezine narode i građane još čeka posao dosljedne provedbe i oživotvorenja ustavne činjenice da su u toj državi tri ravnopravna službena jezika, što treba opredmetiti u svim ustavima, svim zakonima, u medijima, u nastavi, u udžbenicima, u administraciji, u kulturi i politici i običnoj svakodnevnici. A sve što važi za hrvatski jezik, naravno da istodobno treba primjenjivati i na druga dva jezika.

Bosna i Hercegovina kao višenacionalna zajednica triju konstitutivnih naroda i triju ravnopravnih jezika mora i u zakonskoj regulativi i u jezičnoj teoriji i praksi, na svim razinama, čuvati nacionalne i duhovne tečevine braneći se dosljedno svih unitarističkih tendencija zbog kojih bi sve strane, pa i država, bile na gubitku.

18 Škiljan, D. (1988.) *Jezična politika*, Zagreb, str. 45.

Literatura

- [1] Banac, I., Hrvatsko jezično pitanje, prijevod s engleskog Ivan Matković, Most = The Bridge, a Journal of Croatian Literature, Collection of Croatian Literature, vol. I., Zagreb, 1991.
- [2] Brozović, D., Standardni jezik, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- [3] Brozović, D., Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U knjizi Hrvatska književnost u europskom kontekstu, Liber – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978., str. 9–83. + 4 karte. (Isto: Brozović, D., Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnoga standarda, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 155–178.).
- [4] Brozović, D., Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. Jezik 47, Zagreb, 1999.a, str.13–16. (isto: Osvit, br. 2 – 3, Mostar, 1999.b, str. 15–20.).
- [5] Grubišić, V., O književnoj jezičnoj politici u SR BiH. Hrvatska revija 1, 1978., str. 51–64.
- [6] Horvat, V., „Isusovci, jezikoslovlje i slavenski svijet“, u: Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja, Zagreb, 1999.
- [7] Jahić, Dž., Jezik bosanskih muslimana, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.
- [8] Jonke, Lj., Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, Naše teme IX, str. 1363–1371.
- [9] Katičić, R., Identitet jezika. Suvremena lingvistika 5–6, Zagreb, 1972. str. 5–14.
- [10] Krasić, S., „Štokavsko narječje postaje književni jezik“, Pape i hrvatski književni jezik u 17. stoljeću – Hrvatski među šest svjetskih jezika, Zagreb – Čitluk, 2004.
- [11] Kuna, H., Hrestomatija BiH književnosti I, Srednjovjekovna književnost i književna tradicija, Sarajevo, 1974., str. 112–113.
- [12] Kuna, H., „Udio franjevačkih pisaca u stvaranju literarnog i standardnog jezika u BiH“, u: M. Karamatić, Znanstveni skup Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291 – 1991. (Sarajevo, 18. – 20. travnja 1991.), kronika, Croatica Cristiana periodica, Vol. 15, No 27, Zagreb, 1991., str. 262–272.
- [13] Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojen na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, 16. prosinca 1966. godine (rezolucija br. 2200 A / XXI/) stupio na snagu 3. siječnja 1976. godine; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), Bosna i Hercegovina ga preuzima sukcesijom 1. rujna 1993. godine („Službeni list RBiH“, 25/93)
- [14] Moguš, M., Povijest hrvatskoga književnog jezika, Globus, Zagreb, 1993.
- [15] Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci). Sarajevo, Institut za jezik i književnost i NIP Oslobođenje, 1974.
- [16] Musa, Š., Položaj i budućnost hrvatskoga jezika u BiH. Osvit 2 – 3, Mostar, 1999., str. 57–61.
- [17] Musa, Š., Povijesni pregled hrvatskoga jezika u BiH, njegova sadašnjost i budućnost. U zborniku Hrvatski jezik u BiH – jučer i danas, Mostar, 2001., str. 39–51.
- [18] Musa, Š., Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini s obzirom na njegov zakonski i stvarni položaj u društvu. Filologija 48, HAZU, Zagreb, 2007., str. 115–134.
- [19] Musa, Š., Hrvatski jezik kao čimbenik u zaštiti demografske perspektive Hrvata, Demografska kriza hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, HAZU BiH, „Motrišta“, god. br. 93 – 94, Mostar, 2017., str. 116–130. (Suautorica Musa, M);
- [20] Musa, Š., Hrvatski jezik i književnost kao nacionalna i europska vrijednost (iz bo-

sanskohercegovačke perspektive), Hrvati Bosne i Hercegovine nositelji europskih vrijednosti?, zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem, Mostar, 2017., str. 159–173.

- [21] Pederin, I., Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina, *Kritika*, Zagreb, 1971., str. 217–221.
- [22] Samardžija, M., Jezik i identitet, *Osvit*, 2 – 3, Mostar, 1999., str. 68–72.
- [23] Šipka, M., Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000) – dokumenti, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2001.
- [24] Škiljan, D., Jezična politika, *Naprijed*, Zagreb, 1988.
- [25] Škiljan, D., Javni jezik, *Antibarbarus*, Zagreb, 2000.
- [26] Vuković, J., Književni jezik danas, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
- [27] Žepić, B., Pravo na jezik i druga kolektivna međunarodna ljudska prava. *Motrišta* 29. Mostar, 2004., str. 58–73.
- [28] Ustavi i zakoni iz SRBiH i SFRJ i ustavi i zakoni F BiH, RS te županijski ustavi i zakoni iz F BiH.
- [29] Službeni list DFJ 1, Beograd, 14. veljače 1945.